

ČOVJEK KAO BIĆE POTREBA I ODGOJ

DR. MUJO SLATINA

Umjesto uvoda

Ako želimo da nam podučavanje ne bude samo proces pružanja informacija već odgojni proces onda moramo motriti na ljudske/dječije potrebe. Ako želimo da se proces učenje/poduka pojavljuje kao oslobađajući doživljaj u kome dijete istražuje i kreira, u kome se služi svojom inicijativom i vlastitim rasuđivanjem, ako želimo da se učenici služe svojim individualnim ljudskim snagama i da iste nesmetano i potpuno razvijaju, onda moramo biti svjesni da je dijete biće potreba.

Ne samo porodica, nego i škola trebaju biti mjesto gdje djeca, na određen način, zadovoljavaju i razvijaju svoje ljudske potrebe. Ukoliko zatvorimo sve putove zadovoljavanja i razvijanja dječijih potreba škola nikada neće moći postati odgojnom institucijom.

Dobar dio problema vezanih za školsko učenje ima svoje izvorište u nepoštivanju dječijih/ljudskih potreba u procesu podučavanja. Zato u ovom radu želim ukazati na odnos između čovjeka kao bića potreba, s jedne i odgoja, s druge strane.

Pedagoški značaj teorije hijerarhije potreba

Svojom sintetičkom teorijom hijerarhije potreba Abraham Maslow (1989.) je dao plodno tlo za jednu ozbiljnu teoriju odgoja i obrazovanja koja bi mogla omogućiti uspješnije pedagoško djelovanje i pedagoško uplitanje u rast i razvoj ličnosti. Njegova teorija je na razini pedagoških potreba. Zato istu ovdje uzimam za osnovu poimanja odnosa čovjeka kao bića potreba i odgoja.

Maslow smatra da su u drugim teorijama ličnosti, posebice u bihejviorizmu, zanemarena *specifična* ljudska obilježja kao što su ideali i težnje, vrijednosti i ciljevi, ljubav i stid. U njima su, također, zanemareni i kreativni produkti koje ljudi ostvaruju u poeziji ili muzici, slikarstvu ili znanosti. »Ljudska priroda«, smatra ovaj znanstvenik, sasvim je posebna i jedinstvena. Kao što životinje imaju svoju prirodu tako i čovjek ima svoju *vlastitu* prirodu. Pogrešno je, smatra Maslow, ljudsku prirodu dovoditi u vezu sa životinjskom prirodom. I zaista, gledišta koja čovjeka tretiraju kao životinju ili kao stroj ne mogu ni do pola puta doprijeti u razumijevanju ovih specifično ljudskih obilježja i kreativnih ljudskih produkata. Za istinski odgojno-obrazovni rad je neophodna jaka uvjerenost da

čovjek ima svoju vlastitu prirodu na čemu Maslow itekako insistira¹.

Maslowljeva teorija o razvoju ličnosti, prije svega, omogućuje da se “gleda unaprijed”, što posve odgovara prirodi pedagoškog rada. Teorije koje promatraju taj razvoj “unazad” zasigurno imaju ograničeno značenje za odgoj i obrazovanje. Ništa nije manje značajno to što Maslow svoju teoriju ne temelji na istraživanjima, iskustvima, podacima i generalizacijama zasnovanim na proučavanju psihički ili mentalno bolesnih osoba. Na rezultatima proučavanja bolesnih osoba nije moguće graditi teoriju odgoja. Samo podaci prikupljeni na zdravim i kreativnim osobama mogu poslužiti ovoj teoriji.

Drugo, Maslowljeva teorija razvoja ličnosti omogućuje da se pedagoški metod zasnije na vrednotama, idealima, težnjama, ljubavi, tj. *ciljevima* kojima bi bio usmjeren razvoj ličnosti odgajanika. Težnje koje su povezane sa hijerarhijom potreba mogu se pomoću pedagoškog metoda usmjeravati ka realizaciji individualnih mogućnosti odgajanika. Ili, jezikom Maslowljeve teorije rečeno, odgojno-obrazovni razvoj pojedinca može biti *upućen samoaktualizaciji* njegove ličnosti. Ljudska priroda najbolje se pokazuje kroz samoaktualizaciju. Pun, normalan i zdrav razvoj sastoji se u samoaktualizaciji ljudske ličnosti. Po ovoj teoriji čovjek se neprekidno mijenja i stalno teži samoaktualizaciji. Na razvoj ličnosti se gleda s velikim optimizmom. A znano je da odgojno-obrazovni postupak može biti uspješan samo pod pretpostavkom snažnog pedagoškog optimizma. Upravo ova teorija osigurava ovaj optimizam. Pored ovog optimizma, ovom teorijom se omogućuje uvid u ono što se zbiva s ličnošću kada se nešto, tokom njenog razvoja, ne čini, ili dovoljno ne čini, na pedagoški valjan način. Tako je ova teorija o ljudskoj prirodi koja omogućuje eksperimentalno provjeravanje i istraživanje koje je neophodno pedagogiji.

Treće, Maslowljeva teorija insistira na čovjekovoj kreativnosti, za pedagogiju nezaobilaznom ljudskom obilježju. Bez odgoja i obrazovanja nema razvoja kreativnih ljudskih sposobnosti. Istraživanja pokazuju da se može upravljati kreativnim procesom u odgojno-

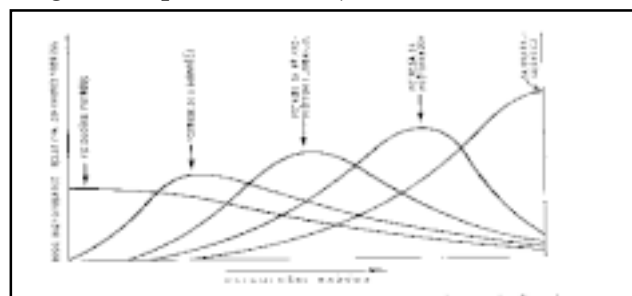
obrazovnom radu.² Prevođenje mnogih čovjekovih dispozicija (tendenci i potenci) u actus (stvarnost) ovisi o njihovoj pedagoškoj njezi. Ovom ljudskom djelatnošću brinemo da se potencijali kreativnosti ne zagube, ne iščeznu ili ostanu nerealizirani.

Četvrto, činjenica je da čovjek ne može zadovoljiti niti jednu potrebu, a da istodobno ne zadovolji cijelu ličnost. A ovo je, van svake sumnje, od važnosti kako za teoriju odgoja i obrazovanja tako i za pedagoški metod. Čovjek se i treba odgajati kao cjelina, a ne kao neki dio te cjeline. Ljudske su želje (ciljanja), prema Maslowu, urođene. Zato se može reći da se razvojem potreba, o kojima ovaj znanstvenik govori, realizira »bogatstvo ljudske prirode«.

Najzad, čovjek kao slobodno biće, smatra Maslow, ima mogućnost *izbora*. On može donositi odluke i odlučivati. Zato je on i odgovorno biće. Na ove istine ukazuju i znanosti i religija. Islamsko učenje, primjerice, podučava da čovjek nije prisiljen na ovo ili ono činjenje. Prisiljavanje na ovo ili ono činjenje isključuje i nagradu i kaznu. “Allahova pravda (*’adl*) zahtijeva čovjekovu slobodu”.³ Poslanik, na jednu (prvu) gestu prisile, biva opomenut: “*Da Gospodar tvoj hoće na Zemlji bi doista bili svi vjernici. Pa zašto onda ti da nagoniš ljude da budu vjernici.*” (Kur’an, 10:99.) Dakle, Bog odriče prisilu sa svoje strane. Time se potvrđuje da **nema** rasta i istinskog razvoja ljudske ličnosti bez slobode.

Islamsko učenje traži ljudsku slobodu kojom je zaštićena ljudska individualnost⁴ i kojom je osiguran nesmetan razvoj čovjekove ličnosti. Slobodan, nesmetan razvoj ličnosti tijesno je povezan s razvojem ljudskih potreba.

Maslowljeva teorija hijerarhije potreba mogla bi se predočiti na sljedeći način:

Slika 1. Prikaz progresivnih promjena u relativnoj ispoljenosti, broju i raznovrsnosti potreba prema

Maslowu. Uočite da vrh prethodne glave klase potreba mora proći prije nego iduća "viša" potreba može početi da preuzima dominantnu ulogu. Također uočite da sa odvijanjem psihološkog razvoja raste broj i raznovrsnost potreba.⁵

Najprioritetnije potrebe su one koje se nalaze u osnovi te hijerarhijske organizacije. One moraju prve biti zadovoljene. Tek iz njihova zadovoljavanja niču i razvijaju se potrebe iz »višeg reda«. Ovo zadovoljenje *ne mora uvijek biti potpuno*, ali mora biti toliko da ne ometa pojavu i zadovoljavanje potreba »višeg stupnja«. Postepeno i prirodno "nicanje" potreba i postepeni razvoj ličnosti koji proistječe iz tog nicanja, pokazuju nam stupnjeve u napredovanju i upućuju na promjene koje se dešavaju u tom razvoju. Naime, u svojoj teoriji potreba Maslow posebno razmatra pet nivoa koji se protežu od »nižih« do »viših« potreba. Termini »niži« i »viši« upućuju na to da se neke potrebe u procesu razvoja ranije javljaju, da su po opsegu uže i da su s biološkim bićem čovjeka u prisnijoj vezi. U razvoju jedinke jedna »niža« potreba mora biti adekvatno zadovoljena da bi »viša« mogla izrasti. Nakon zadovoljenja, ta potreba neće nestati. Ona će jednostavno zauzeti manje važno mjesto u cjelokupnom sklopu motivacije. Međutim, one nikada neće ovladati cjelinom osobe u prijašnjoj mjeri. Ovo izrastanje nije praćeno oštrim i isprekidanim stupnjevitim razvojem. Ono prije liči na kretanje morskih talasa u kojem relativni bregovi (vrhovi) tih različitih potreba postupno i kontinuirano *smjenjuju* jedni druge. Nije teško uočiti da vrh prethodne glave klase potreba mora proći prije no što iduća »viša« potreba može početi da preuzima dominirajuću ulogu. Na slici nije teško zapaziti da sa odvijanjem psihološkog razvoja raste broj i raznovrsnost potreba.

U međusobnom odnosu ove potrebe prave odgovarajuću slojevitost na koju se nadovezuje i njihova hijerarhija. To nije pravolinijska hijerarhičnost u smislu nekakvog vremenskog slijeda tih potreba. Prije je to *predominacija* jedne nad drugom potrebom, jer se jedne ne mogu nadomjestiti drugim. Tu hijerarhičnost, dakle, valja pojmiti u smislu *rasta njihove*

važnosti. Maslow je ovu hijerarhičnost pomno obrazložio⁶. Po ovom znanstveniku postoji pet grupa potreba, i to:

1. fiziološke potrebe (npr. glad, žeđ);
2. potrebe za sigurnošću (npr. potreba za bezbjednošću, poretkom);
3. potrebe za pripadanjem i ljubavlju (npr. potreba za naklonošću, identificiranjem);
4. potrebe za poštovanjem (npr. uspjeh, prestiž, samopoštovanje);
5. potreba za samoaktualizacijom ličnosti.

Fiziološke potrebe - oslonac odgojnom djelovanju

Fiziološke potrebe su najočiglednije i najjače. One su od *vitalne važnosti*, jer su vezane za čovjekovo biološko funkcioniranje. U hijerarhiji potreba one moraju biti prve zadovoljene. To su potrebe za kisikom, hranom, vodom, spavanjem, seksom, zaštitom od temperatura itd.

Od najranijih dana odgojem se promiču procesi navikavanja na hranu i higijenu. U procesu navikavanja na higijenu i hranu neke od reakcija, radnji i ponašanja bivaju »nagrađene«. Neke reakcije i ponašanja omogućuju djetetu da lakše i brže zadovolji svoje potrebe. Dijete pronalazi pravilne adaptivne radnje i na taj način se »potkrepljuje«. Tako dijete nauči koje to njegove reakcije i njegova ponašanja daju najbolje rezultate, od kojih ima najviše koristi, a koje mu to reakcije i ponašanja ne donose koristi.

Principi učenja koji su povezani sa tzv. »nižim potrebama« omogućuju da dijete uspješno prođe kroz prvu ili prve faze svoga rasta i razvoja. "Ako uspješno ne prođe kroz tu fazu, ono raste kao nespokojno, osjetljivo biće koje je uvijek usredsređeno na zadovoljenje svojih neposrednih nagona. U mentalnim bolnicama (a također i u običnom životu) nailazimo na ljude koji izgleda nisu sposobni da se razvijaju već su potpuno usredsređeni na svoj vegetativni život - na zadovoljenje segmentiranih nagonskih težnji."⁷ Ukoliko ne postoji prirodna veza između principa ranog učenja i psihološkog

rasta i razvoja ličnosti, može doći do različitih poremećaja ličnosti. Ako se zna da rano učenje posebno karakteriziraju princip utiskivanja i bilježenja tragova i princip vezivanja i

zadovoljstva, onda možemo pretpostaviti kolike su te opasnosti.

Intenzitet fizioloških potreba se naglo pojačava njihovim nezadovoljavanjem. To

Prilog 1

Lišavanje na uzrastu odojčeta - zgrtanje u odraslih

Dž. Mk Hant (J. McV Hunt) je pomoću pacova testirao sljedeću psihoanalitičku hipotezu: lišavanje hrane na uzrastu odojčeta daje osnovu potonjem tvrdičluku i gramzivosti u odraslih. On je pravdao korištenje pacova za subjekte na osnovu toga što "Ako doživljaji koji su, prema psihoanalitičarima, važni spadaju u osnovne biološke procese, onda bi njihove posljedice trebalo da se pokažu u nižih životinja isto kao i u ljudi"

Korištene su dvije eksperimentalne i dvije kontrolne grupe. Svaka kontrolna grupa sastojala se iz nakota koji su imali parnjake u odgovarajućoj eksperimentalnoj grupi. Članovima dviju kontrolnih grupa bilo je dopušteno neograničeno uzimanje hrane, i to od dana rođenja sve do početka testiranja, koje je izvršeno kada su životinje imale sedam mjeseci - pošto su već dovoljno bile odrasle. Članovi dviju eksperimentalnih grupa bili su podvrgnuti lišavanju kada su bili na uzrastu odojčeta. Kada su životinje iz prve eksperimentalne grupe dostigle uzrast od 24 dana, hrana je bila uklonjena iz njihovih kafeza, a tokom sljedećih 15 dana dopušteno im je da se hrane po 10 minuta s tim što su razmaci između obroka bili nasumice raspoređeni i kretali su se između 9 časova i 36 časova. Na taj način životinje su tokom ovog razdoblja osujećenja u hranjenju na uzrastu odojčeta bile neredovno hranjene i primorane da trpe bez hrane do 36 časova, a nikada manje od 9 časova. Životinje iz druge eksperimentalne grupe bile su podvrgnute osujećenju tokom istog vremenskog perioda s tim što je on počeo kada su bile stare 32 dana.

Kada su sve životinje eksperimentalne i kontrolne grupe imale 210 dana, bilo je testirano njihovo 'ponašanje zgrtanja'. U svrhu testiranja kafez pacova bio je povezan sa jednim 39 inča dugim hodnikom na čijem je kraju bila hrana u vidu zmevlja. Mjera "zgrtanja" (Hant je nju koristio kod pacova kao ekvivalent čovjekovoj gramzivosti) bila je izražena brojem zmevlja koje je životinja nakupila u svom kafezu. U jednom pokušaju mogućnost za zgrtanje bila je određena periodom od 30 minuta.

Kada se pristupilo prvom nizu testiranja, u kafezu je tokom nekoliko mjeseci bila pristupačna neograničena količina hrane. U takvim okolnostima bilo je veoma malo zgrtanja hrane. Tokom tri pokušaja svaka od četiri grupe zgrnula je prosječno manje od 2 zrna. Izgledalo je da osujećenje hranjenja na uzrastu odojčeta nema utjecaja na pojavu zgrtanja u odraslih ako životinja uživa obilne količine hrane tokom dužeg razdoblja.

Prije drugog niza testiranja sve životinje su najprije izgladnjivane na taj način što su im obroci znatno smanjeni. Po isteku pet dana, tokom kojih su davani takvi "pomoćni obroci", članovima sve četiri grupe bilo je omogućeno da u četiri pokušaja zgrću hranu. Tek tada je postao jasan utjecaj lišavanja na uzrastu odojčeta. Prva eksperimentalna grupa, naime pacovi koji su trpjeli lišavanje hrane kada su imali 24 dana, zgrtali su prosječno 37,3 zrna, dok su njihova kontrolna braća i sestre zgrtali prosječno samo 14,0. Međutim, eksperimentalna grupa koja je bila osujećena kada su njeni članovi imali 32 dana, zgrtala je prosječno 15,1 zrna i nije se razlikovala od svoje kontrolne grupe koja je zgrtala prosječno 18,0 zrna. Izgleda, prema tome, da će doživljavanje gladi na odraslim uzrastima u većoj mjeri prouzrokovati ponašanje zgrtanja u onih pacova koji su trpjeli lišavanje hrane tokom perioda odojčeta, nego u onih pacova koji nisu trpjeli lišavanje u doba odojčeta. Dalje, da bi takvo osujećenje uzimanja hrane u odojčadi imalo utjecaja na ponašanje odraslih ono, po svemu sudeći, mora da se odigra kada su mladi pacovi u svom ranom periodu dojenja, prije no što napune 32 dana života.

"Ovi rezultati", zaključuje Hant, "pokazuju tendenciju da potvrde psihoanalitičku tvrdnju da je iskustvo iz perioda odojčeta jedna djelotvorna odredba ponašanja odraslih"

Hunt, J. McV., 1941. *The effects of infant feeding-frustration upon adult hoarding in the albino rat*. J. abnorm. soc. Psychol. 36, 338-60. Prema: Dejvid Kreč i Ričard Kračfild, *Elementi psihologije*, Beograd, 1973, str. 652

ometa potrebe koje tek trebaju nastati. Naime, jačina fizioloških potreba *potiskuje* potrebe “višeg reda” i tako ih čini sekundarnim. Zato neadekvatno ili slabo zadovoljavanje ovih potreba može ostaviti neželjene posljedice na rast i razvoj ličnosti. To može uzrokovati pojavu čitavog niza crta i osobina ličnosti koje nikada i nismo pomislili razviti u djetetu (vidi *Prilog 1*).

Slika 3. Prije polaska u školu ovim ranim druženjima djeca će zadovoljiti više svojih potreba

Potrebe za sigurnošću - razvoj osjećaja sigurnosti i zaštićenosti

Druga skupina potreba, tj. potrebe za sigurnošću javljaju se ukoliko su fiziološke potrebe u granicama minimuma adekvatno zadovoljene. Motivacijska energija ovih potreba upućena je ka osiguraju sigurnosti individue. Potrebe za redom i poretkom, za sigurnošću i redovitošću, potrebe za izvjesnošću i predvidljivošću događaja spadaju u ovu skupinu. Ove potrebe se najbolje zapažaju kod male djece. Dječija ovisnost o starijim i njihova bespomoćnost omogućuju da se ove potrebe lahko identificiraju. Dijete često plačem reagira na nenaučene, neočekivane i iznenadne podražaje i pojave. Ono senzibilno osjeća, ne samo situaciju u kojoj su narušeni sigurnost, red i sl., nego i mogućnosti koje mogu dovesti u pitanje njihovo postojanje. Ovo se zorno daje primijetiti kad dijete ostavljamo samo u stanu ili drugome na čuvanje. Zato je u odgoju male djece neophodno osigurati i ustaliti red i raspored pedagoškog događanja i učenja novim situacijama kako bi se osjećala sigurnim.

Pedagoške situacije i okolnosti koje omogućuju potrebnu adaptaciju i anticipaciju,

koje daju predvidljivost događanja pružaju djetetu neophodnu sigurnost. Djeca rado prihvaćaju situacije koje im pružaju osjećaj sigurnosti i zaštićenosti. Situaciju u kojoj se dijete osjeća nesigurnim, napuštenim, zanemarenim i sl. ne možemo nazvati odgojnom situacijom. Koliko samo roditelji i drugi odgajatelji **griješe** kad odgajaju djecu u uvjetima u kojima im je sve dopušteno?! Na ovaj način se nikako *ne mogu zadovoljiti* njihove potrebe za sigurnošću. Suviše neuređenu odgojnu sredinu dijete osjeća i doživljava kao nesigurnu sredinu. Razlog tome je što u njoj dijete teško može raspoznati znake koji bi mu ulijevali sigurnost i koji bi ga upućivali na moguće zaštitnike. Red i pedagoški organiziran život djeteta daje osjećaj da je taj život skladan i koherentan, pun topline, sigurnosti i smisla. Konfuzne situacije, pak, djetetu ne ulijevaju pouzdanje, nego proizvode strah. To nam zorno pokazuje porodični odgoj ukoliko se naruši njegova prirodnost, ukoliko je narušena tzv. porodična atmosfera u kojoj dijete raste. Posebno svade među roditeljima, različiti konflikti i nesloge, fizički obračuni i razvodi, smrt u porodici i nebriga o normalnom porodičnom življenju šteti odgojnom razvoju, tj. šteti normalnom rastu i razvoju djetetove ličnosti. U ovakvim okolnostima dijete nije u stanju adekvatno zadovoljiti niti jednu svoju potrebu za sigurnošću, a to, po Maslowljevoj teoriji, onemogućuje izrastanje potreba “višeg reda”. Na ovaj način se, dakle, zaustavlja ili usporava proces formiranja prirodne strukture ličnosti.

Obuzetost potrebama za sigurnošću i zaštitom ne samo da onemogućuje prirodan odgojno-obrazovni rast i razvoj nego direktno vodi k abnormalnim oblicima ponašanja kao što su neuroze ili psihoze. Pojedinci kod kojih su intenzivirane potrebe za sigurnošću ili zaštitom ponašaju se kao da se nalaze u nekoj prijetećoj situaciji, u neposrednoj opasnosti. Posebno valja istaći da se nezadovoljavanjem ili ometanjem zadovoljenja ovih potreba potpuno inhibira razvoj odgajaničkovog individualiteta. Treba reći da ove potrebe prate čovjeka tokom cijelog života, mada se iste, donekle, modificiraju i izmijene pod utjecajem

odgoja i obrazovanja. Tako, primjerice, potrebe za radom i materijalnom sigurnošću su izraz tih mijena. Ukoliko želimo da u djetetu razvijemo radne navike i potrebu za radom neophodno

je, uz pomoć odgoja i obrazovanja, na adekvatan način zadovoljiti potrebe za sigurnošću. Ovo isto važi za ispoljavanje pohlepe kao i za razvoj smisla i osjećaja za

Prilog 2

Kretanje ka ljudima, kretanje protiv ljudi i izbjegavanje ljudi

Karen Horni (Karen Horney) bila je jedna od vođa u neofrojdotskom pokretu koji su tvrdili da se neurotične teškoće moraju shvatiti kao poremećaji u interpersonalnim odnosima. Na jednom mjestu u svom teorijskom radu ona je našla da je zgodno da svrsta svoje pacijente u tri tipa prema onoj osobini njihovog interpersonalnog reagiranja koja preovlađuje: (1) kretanje ka ljudima, (2) kretanje protiv ljudi (3) i izbjegavanje ljudi.

Osoba kod koje je kretanje ka ljudima ona osobina interpersonalnog reagiranja koja preovladava: ...pokazuje upadljivu potrebu za ljubavlju i odobravanjem, i jednu naročitu potrebu za "partnerom" - tj. prijateljem, ljubavnikom, mužem, odnosno ženom koja treba zadovoljiti sva životna očekivanja i preuzeti odgovornost za dobro i zlo... (ona) ima potrebu da je omiljena, tražena, željena, voljena; da se osjeća prihvaćenom, dobrodošlom, priznatom, cijenjenom; da je značajna za druge, naročito za jednu određenu osobu; da je pomažu, štite, brinu se o njoj, da je vole.

Osoba kod koje je kretanje protiv ljudi ona osobina interpersonalnog reagiranja koja preovladava, opaža: ...da je svet arena gdje, u darvinističkom smislu, samo sposobniji preživljavaju i jaki uništavaju slabe...gdje je okorjela trka za ličnim interesom vrhovni zakon... Ona ima potrebu da se ističe, da pravi uspjehe, stječe prestiž, odnosno priznanje u ma kome obliku... Jaka potreba da se izrabljuju drugi, da se nadmudre, da se stave u njenu službu, dio je te slike. Na svaku situaciju ili odnos gleda se sa stanovišta »šta mogu izvući iz toga«.

Kod osobe čija je osobina interpersonalnog reagiranja izbjegavanje ljudi:

Temeljni princip... je nikad ne biti privržen nekome ili nečemu da taj ili to postane neophodnim... Druga naglašena potreba je povučenost. Ta je osoba kao čovjek u hotelskoj sobi koji rijetko kad sklanja s vrata znak "Ne uznemiravaj"...I samodovoljnost i povučenost služe njenoj osnovnoj potrebi za potpunom nezavisnošću... Njena nezavisnost, kao i cijela pojava izdvajanja, koje je ta nezavisnost samo jedan dio, ima negativnu orijentaciju; njen je cilj da ne bude pod utjecajem, prisilom, vezanošću, obavezom... Njoj je nepodnošljivo prilagođavanje prihvaćenim pravilima ponašanja, odnosno tradicionalnom skupu vrijednosti. Ona će se samo prividno konformirati da bi izbjegla trvenje, ali u svojoj svijesti ona uporno odbija konvencionalna pravila i standarde. Horni daje kratak pregled ta tri tipa na sljedeći način:

Tamo gdje je tip predusretljiv gleda na svog poznanika s neizrečenim pitanjem: "Da li će mi biti naklonjen?" - a agresivni tip želi da zna: "Koliko je jak taj protivnik?" ili "Da li mi može biti koristan?" - povučena osoba se brine: "Da li će mi smetati? Da li će poželjeti da utječe na mene ili će me ostaviti na miru?"

Iako trojna tipologija Hornejeve služi kao ilustracija za pojam osobine interpersonalnog reagiranja, moramo istaći da ona predstavlja sasvim prirodno, veliko uprošćavanje raznovrsnosti osobina interpersonalnog reagiranja koja utječu na ponašanje".

Horney, Karen: *Our inner conflicts*, New York, Norton, 1945. Prema: Devid Kreč i dr. *Pojedinac u društvu*, Beograd, 1972., str. 108.

štednju. Karakter ovog razvoja oscilira od kulture do kulture krećući se od škrtosti do rasipništva, od egoizma do altruizma.

U normalnom zadovoljavanju potreba za sigurnošću **religijski odgoj** ima nezamjenjivu funkciju. Neka antropološka i socijalno-psihološka istraživanja sugeriraju da bi **religijski odgoj** znatno smanjio potrebe za uslugama kliničkih psihologa i psihijatra. Razlog je u tome što potrebe za sigurnošću mogu istinski biti *zadovoljene* pomoću religije. Najobičnijim promatranjem može se utvrditi da starije osobe bez religijskog odgoja teže zadovoljavaju svoje potrebe za sigurnošću (strah od gladi, bolesti, strah od nesigurne i nepredvidive budućnosti, strah od nesreće, strah od smrti i sl.) od osoba koje su imale **religijski odgoj**. Ratne nevolje i opasnosti, bolesti i nepogode su situacije u kojima na površinu izbijaju ove razlike.

Ovisno o načinu zadovoljavanja ovih potreba kao i potreba za pripadanjem i ljubavlju dijete može prihvatiti, izbjegavati ili odbijati ljude. (vidi *Prilog 2*).

Potrebe za pripadanjem i ljubavlju - treniranje senzitivnosti i osjetljivosti

Iz zadovoljenja fizioloških i potreba za sigurnošću izrastaju *potrebe za pripadanjem i ljubavlju*. One su povezane s ciljevima da se nekome i nečemu pripada. Zato ih zapažamo kada odgajnik, primjerice, neumorno traga za svojim mjestom u grupnim (društvenim) odnošenjima. Ovo traganje upravo se zasniva na odanosti, privrženosti i ljubavi. Svaki pedagoški akt trebao bi podržavati ovo traganje. Prva društvena grupa u kojoj dijete traži svoje mjesto je porodica. Ovdje se začinju i završavaju mnogi pedagoški ishodi. Zato se mora uvijek imati na umu da okrutna i prijeteća disciplina roditelja daje jedne, a razumna druge odgojne ishode; da hijerarhijska struktura daje jedne, a struktura zasnovana na jednakosti, druge odgojne učinke. Tako su odgojni ishodi u prisnoj sprezi sa porodičnom klimom i ponašanjem roditelja. (vidi *Prilog 3*).

Prilog 3

Šeme agresije

Čarlin T. Majer (Charlene T. Mayer) proučavala je odnos između ponašanja roditelja i agresivnosti kod djece.

U njenoj studiji su djeca iz obdaništa ocjenjena s obzirom na pokazani stupanj dominantnosti i suradnje. Indeks agresivnosti djeteta dobiven je dijeljenjem njegove ocjene dominantnosti sa njegovom ocjenom suradnje. Tako bi visok indeks bio indikacija da je dijete veoma dominantno ali vrlo nekooperativno, tj. da je agresivno. Podaci o ponašanju roditelja pri podizanju djece prikupljeni su prilikom kućnih posjeta.

Sljedeća tabela pokazuje neke od korelacija između raznih mjera roditeljskog ponašanja i stupnja agresivnosti koju su djeca ispoljila.

Roditeljsko ponašanje Korelacija s ocjenom dječje agresivnosti

<i>Trvenje oko discipline djeteta</i>	+ 0,57
<i>Nesporazum kod kuće</i>	+ 0,41
<i>Bliskost u odnosu prema djetetu</i>	- 0,61
<i>Razumijevanje problema djeteta</i>	- 0,59

Hitrina u odobravanju i neodobravanju

dječjeg ponašanja	- 0.56
Demokratsko shvaćanje o odgoju djeteta-	0.52

Nalazi ovog proučavanja navode na misao da je agresivnost kao osobina interpersonalnog reagiranja, bar djelom, posljedica strukture odnosa između *roditelja i djece*.

Meyer Charlene T.: The assertive behavior of children as related to parent behavior, J. Home Econ., 1947, 39, 77-80. Prema: *Dejvid Kreč i dr. Pojedinaac u društvu, Beograd, 1972., str.125.*

Usamljenost je direktan protivnik zadovoljavanja potreba za pripadanjem i

ljubavlju. Ona, posebno za dijete, zna biti teška, bolna i nepodnošljiva. Kada primijetimo da odgajnik izbjegava situacije koje asociraju na izoliranost i odbačenost, koje dovode do osame i socijalne izdvojenosti, koje mogu prouzrokovati odgovornosti i kažnjavanja, to je pouzdan znak da želi zadovoljenje potreba za pripadanjem i ljubavlju. U grupi se dijete najlakše afirmira. U njoj lahko postaje prihvaćeno i voljeno.

U vezi sa potrebama za pripadanjem i ljubavlju pojavili su se i određeni oblici odgojnog rada, ali i određeni postupci i pedagoški akti edukativno-terapijskog karaktera -*treniranje senzitivnosti i osjetljivosti*. Ovi postupci su posebno neophodni za odgajnike koji su bili izloženi različitim situacijama osame, tj. onima koji su izgubili skoro svaki smisao i spremnost ostvarivanja kontakata i približavanja drugima, koji su izgubili sposobnost da stvaraju prisnije kontakte s drugima, a istodobno osjećaju za tim potrebu.

Svakim pedagoškim aktom, metodom pogotovu, neophodno je osigurati i pomoći zadovoljavanje potreba odgajnika za pripadnošću i ljubavlju. U protivnom se mogu javiti kobne posljedice za pojedinca, ali i za društvo. Različiti oblici socijalne neprilagođenosti kao i patološki oblici ponašanja rezultiraju, u dobroj mjeri, iz nezadovoljenih potreba u ovoj kategoriji. Osamljen, napušten i otuđen čovjek gubi povjerenje u ljude. Iz njegovog odnošenja iščezavaju ljubav i nježnost, čak mu vremenom postaju strani oblici ponašanja. Zato Maslow s razlogom ukazuje na postojanje visoke korelacije između zdravog života u odrasloj dobi s jedne, i između toplog i ljubavlju ispunjenog odgoja u djetinjstvu i mladosti, s druge strane. Skoro sva istraživanja upućuju na zaključak da je ljubav osnovni uvjet za zdrav razvoj pojedinca kako u domeni kognitivnog tako i u području afektivnog i voljnog života. Otuda postupkom koji je lišen ljubavi, naprimjer autoritarnim postupkom, izazivaju opasne i neželjene posljedice po rast i razvoj ličnosti (vidi Prilog 4).

Prilog 4

Strog odgoj - manje inteligentna djeca

“Neka istraživanja su pokazala da je nadmoćna prevlast autoritarnog stila odgajanja (i rukovođenja), tako da je 97 procenata svih učiteljevih komunikacija u razredu, odnosno izraza u razredu autoritarne prirode...”

Neki podaci pokazuju “da je 81 procenat manje inteligentne djece strogo odgajano (autoritarno), a tako je odgajano samo 14,7 procenata inteligentne djece”.

“Mantell, koji je proučavao personalnu strukturu američkih dobrovoljaca u Vijetnamu, utvrdio je da su ovi bili strogo odgajani i da dolaze iz autoritarnih porodica”.

Franko Adam, Neka iskustva i problemi neautoritarnog odgoja, Vidici, br. 6/1979, str. 11.

Po Maslowu privrženost i ljubav nisu derivati seksualnog nagona. Ljubav je stvar međusobnog poštovanja, povjerenja osjećanja vrijednosti i divljenja (vidi Prilog 5.). Bez nje bi se čovjek osjećao beskoristan, prazan i napušten. U pedagoškom radu ljubav je istodobno i davanje i primanje. Osjećaj potpune osamljenosti i napuštenosti karakteristika je današnjeg načina života. Jedan razlog postojanju ovog osjećaja leži i u činjenici da je današnja porodica *postala* mnogo manje čvrsta i koherentna. U njoj je smanjena prisutnost bliskosti, povezanost i porodične međuzavisnosti, a povećana ravnodušnost, indiferentnost i lični egoizam. Slična situacija je i u odnosima drugih grupacija i institucija. Odgoj i obrazovanje, htjeli ili ne, morat će sudjelovati u anuliranju osjećaja napuštenosti i osamljenosti.

Prilog 5**Moćna i nemoćna ljubav**

“Ako pretpostaviš čovjeka kao čovjeka a njegov odnos prema svijetu kao ljudski odnos, onda možeš ljubav razmijeniti samo za ljubav, povjerenje samo za povjerenje itd. Ako želiš uživati u umjetnosti, moraš biti umjetnički obrazovan čovjek; ako želiš vršiti utjecaj na druge ljude, moraš stvarno biti čovjek koji djeluje potičući i unapređujući na druge ljude. Svaki od tvojih odnosa prema čovjeku - prema prirodi - mora biti određeno ispoljavanje tvog zbiljskog individualnog života koji odgovara predmetu tvoje volje. Ako ti voliš, a ne izazivaš suprotnu ljubav, tj. ako tvoja ljubav kao ljubav ne izaziva suprotnu ljubav, ako kroz životno ispoljavanje kao čovjek koji voli ne posatneš voljeni čovjek, onda je tvoja ljubav nemoćna, ona je nesretna.”

K. Marx, Rani radovi, (preveo Stanko Bošnjak) Naprijed, Zagreb, 1967. str. 312.

Potrebe za poštovanjem - razvoj osjećanja vlastite vrijednosti i ljudskog dostojanstva

Potrebe za poštovanjem su na četvrtom mjestu Maslowljeve hijerarhijske ljestvice. Nakon zadovoljenja potreba za ljubavlju i pripadanjem počinje se javljati i istinski razvoj potreba za poštovanjem. Ove potrebe mogu se svrstati u dvije skupine. U prvu skupinu spadale bi potrebe za samopoštovanjem, a u drugu potrebe poštovanja od drugih ljudi.

Smatrati sebe vrijednim, vjerovati u svoje sposobnosti, biti spreman nositi se sa životnim zadacima i poteškoćama i uspješno ih rješavati znači imati potrebe za samopoštovanjem. Ovdje se nalazi i potreba za samopouzdanjem iz koje izvire želje da se postane i bude kompetentan,

uspješan, samostalan, slobodan. Najzdraviji osjećaj poštovanja vlastitog ja, smatra Maslow, jeste onaj osjećaj koji izrasta iz zasluga stečenih radom, a ne iz položaja, statusa, hvalisanja. To doslovce vrijedi i za učenje i poduku. Kada pojedinac pokazuje želju za pažnjom drugih, kada nastoji da mu drugi pruže priznanja, da ga prihvate, da ga cijene itd. tada su na djelu potrebe za poštovanjem. Te potrebe se zasnivaju na priznatim sposobnostima pojedinca. To kod njega stvara osjećaj vrijednosti. Priznanje tih sposobnosti od njegove okoline pojačava i podržava taj osjećaj vlastite vrijednosti, dostojanstva i ponosa. Dostojanstvo daje plemenitost svim ljudskim težnjama i htijenjima, svakom ljudskom ponašanju i djelanju. Njime se čovjek najviše uzdiže. Zato valja učiti dijete da pokazuje svoje vrline, a ne da ih skriva. Ne učimo djecu da se snebivaju i ne uništavajmo njihovu sigurnost u sebe. Učimo ih da zahtijevaju da ih drugi cijene, kao što ih učimo da cijene druge. Učimo ih da se ponose svojim običajima, svojim obrascima kulturnog ponašanja, svojom vjerom, a ne da ih se stide. Njeguimo i kritiku njihovog vlastitog ponašanja i djelanja, ali ne uništavajmo njihovu sigurnost u sebe. Kratko, učimo ih da njeguju dobro, a da sprečavaju zlo. Učimo ih da se takmiče u dobru. Dakako, ne smijemo nikad zaboraviti da se ovi kvaliteti ličnosti ne mogu razviti odgojnim postupkom koji je samo satkan od *zapovijedi i direktiva, opomena i primjedbi, ukora i prijekora, pokuda i kritika, zabrana i kazni* i sličnih postupaka prisile. Dostojanstvo, ponos, samopoštovanje, moralna hrabrost, samoinicijativnost i slične osobine ličnosti **djelo** su slobodnog puta duha. Zbog toga strog odgoj, odgoj koji je uglavnom satkan pedagoškim mjerama prisile **prijeti razvoju** ovih crta ličnosti. Drugim riječima kazano, odgojni postupak koji je sačinjen od pedagoških mjera prisile ne čini nikakvu smetnju razvitku **pasivnih** crta volje, tj. njime se ne ometa razvitak strpljivosti, marljivosti, poslušnosti, istrajnosti, ispravnosti i sl. Ali, izvan svake sumnje, ometa razvitak **aktivnih** crta volje koje se očituju u samostalnosti, preduzimljivosti, inicijativi, ponosu, dostojanstvu, moralnoj hrabrosti itd.

Zadovoljavanje potreba za poštovanjem

omogućuje odgajaniku da se osjeća sigurnim, sposobnim, vrijednim, priznatim, neugroženim itd. Nasuprot tome, nezadovoljavanje ovih potreba proizvodi osjećanja nesposobnosti i nevrijednosti, slabosti i neprilagođenosti, inferiornosti i bespomoćnosti. Iz ovakvih osjećanja lahko izrastaju stanja beznađa i besperspektivnosti. Samom usporedbom nekog pojedinca koji je adekvatno zadovoljio ove potrebe, sa pojedincem kome je ovo zadovoljenje bilo osujećeno ili onemogućeno možemo uočiti postojanje velikih razlika u njihovim ličnostima. Psiholozi smatraju da su te razlike veće od razlika u inteligenciji.

Kao i sve druge potrebe, izuzimajući fiziološke, tako i potrebe za poštovanjem ovise o tome kako su zadovoljene potrebe "nižeg reda" u hijerarhiji. Nakon adekvatnog zadovoljenja potreba za ljubavlju i pripadanjem, znači, moguće je zadovoljiti potrebe za poštovanjem i samopoštovanjem. Pojavom nezadovoljenih potreba za ljubavlju i pripadanjem odmah bivaju potisnute u drugi plan potrebe za samopoštovanjem i poštovanjem od drugih.

Potrebe za aktualizacijom ličnosti - odgoj po mjeri vlastite prirode

Potrebe za aktualizacijom ličnosti su na samom vrhu hijerarhije potreba. Njihova pojava i proces njihovog zadovoljavanja počinje nakon što su potrebe iz "nižih razina" u hijerarhiji zadovoljene. Sam početak njihovog zadovoljavanja znači da je pojedinac dosegao prostore aktualiziranog razvoja, tj. razvoja koji mu njegova ljudska priroda dopušta i omogućuje.

Momenat i stanje aktualizacije ličnosti je od izuzetne važnosti za ljude. Međutim, nije lahko definirati stanje aktualizirane ličnosti. Aktualizirana ličnost, smatra Maslow, ona je ličnost koja je sebe realizirala po mjeri vlastite prirode. Drugim riječima, ukoliko je pojedinac postao ono što je mogao postati, ukoliko je iskoristio sve kapacitete, sav svoj talent i svoje potencijalnosti, utoliko se može reći da je njegova ličnost aktualizirana. Ovdje poteškoće

nastaju onda kada procjenjujemo vlastite potencije, kapacitete i sposobnosti, a što je neophodno radi utvrđivanja početka i određenog stanja aktualizacije. Kako ovu prosudbu nije moguće učiniti sa neophodnom pouzdanošću, to je uputnije, upozorava ovaj naučnik, govoriti o potrebama za aktualizacijom. Individuum nastoji ili teži da ostvari svoje mogućnosti i svoju talentiranost, želi, dakle, postići vrhunac u svojem razvoju. Otuda individuum, ukoliko hoće dosežati taj vrhunac, ne smije izdati svoju prirodu. Ona se *izdaje* i onda kada potcjenjujemo i onda kada precjenjujemo sebe i svoje mogućnosti.

Različiti ciljevi i želje gone ljude da na

Prilog 6

Koja je ličnost ušla u prostore aktualizacije?

Maslow je izdvojio ono što smatra da su suštinske zajedničke odlike ličnosti koje su dostigle svoju aktualizaciju:

1. realističko opažanje svijeta;
2. prihvaćanje sebe samog, drugih i svijeta kakvi jesu;
3. neusiljenost ponašanja i unutarnjeg preživljavanja;
4. usredsređenost na probleme prije no na sebe sama;
5. sposobnost da se izdvoji;
6. nezavisnost i samodovoljnost;
7. svježina procjenjivanja ljudi i stvari;
8. sklonost ka dubokim mističnim doživljajima;
9. identificiranje s ljudskom rasom;
10. duboki emocionalni odnosi s malim krugom prijatelja;
11. demokratski stavovi i vrijednosti;
12. sposobnost da se razlikuju sredstva od ciljeva;
13. filozofski prije no neprijateljski smisao za humor;
14. stvaralaštvo;
15. otpor prema konformizmu sa kulturom.

Dejvid Kreč i Ričard Kračild, *Elementi psihologije*, Beograd, 1973. str. 648.

različite načine dosežu aktualizaciju svoje ličnosti. To se realizira i onda kada čovjek u svojoj profesiji, u svojoj struci maksimalno razvije svoje tendence (ciljanja) i potence (sposobnosti). Kada neko izjavljuje da bi ponovnim rođenjem opet birao istu profesiju, istu djelatnost, zasigurno je znak da je taj čovjek ušao u prostore aktualizacije. Dakle, moguće je raspoznati individuua koja se našla u polju aktualizacije (vidi *Prilog 6*).

Iako svi ljudi imaju potrebu za aktualizacijom svoje ličnosti, ipak to manji broj i doseže. To znači da nešto ometa i sprečava ovaj razvoj. Maslow navodi neke razloge. Prije svega, većina ljudi ne poznaju sebe, ne poznaju svoje potencijalne mogućnosti. Ta slaba samospoznaja vodi ih krivim putem. Sumnja u sebe najčešći je razlog koji onemogućava punu aktualizaciju ličnosti. U procesu razvoja, ova sumnja onemogućava proces samonagrađivanja koji je neophodan na teškom putu samoaktualizacije. Međutim, najveći broj uzroka koji sprečavaju razvoj čovjeka leži u društvenoj okolini, u situacijama u kojima čovjek živi. Društvene okolnosti, na primjer, posebno ne dopuštaju da se zadovolje potrebe za sigurnošću. A pojedinci koji žive u sigurnoj, srdačnoj i zaštitnoj okolini lakše **razumiju** sebe, svoje mogućnosti i lakše doživljavaju zadovoljstvo koje proizlazi iz procesa samoaktualizacije svojih potencijala.

Napredak i razvoj pojedinca često zahtijeva da se mijenjaju postojeći načini funkcioniranja okoline, da se napuštaju stare tradicionalne institucije, da se nadvladavaju dotrajale i istrošene navike i ponašanja. A sve ovo u pojedinca izaziva strah i zabrinutost, a to su simptomi nezadovoljenih potreba za sigurnošću. Put ka samoaktualizaciji, dakle, posebno je praćen pojavom potreba za sigurnošću. Radi isprobane sigurnosti mnogi odustaju od toga puta, mire se sa sudbinom i tako prestaju napredovati na putu samousavršavanja i samoaktualizacije. Tako propadaju mnogi talenti i ljudske mogućnosti. Aktualizacija traži potpunu otvorenost za nove ideje i nove doživljaje. Danas, nažalost, ta otvorenost se zadržava u domeni tehnike i tehnologije. Međutim, neophodno je da čovjek bude

potpuno otvoren prema prirodi, samom sebi, društvu i Bogu.

Zaključak

Ako želimo djetetu pružiti znanje kojim se ukida ne-znanje⁸, ako želimo znanje koje će promijeniti osobu, ako želimo omogućiti spoj razuma i srca u procesu učenje/poduka, ako hoćemo da nam moralni razvoj djece ide ukorak sa njihovim intelektualnim razvojem, onda nam ne smiju strma ravan, nejednačina, kičmenjaci, pridjevi, Drugi svjetski rat, muzička skala ili bilo koje drugo obrazovno dobro biti razlogom našeg zaboravljanja da dijete ima potrebe i da smo kao učitelji dužni iste i vidjeti i razvijati. Samo razvojem ljudskih potreba dijete može dosežati svoj individualitet i svoju ličnost. Razvoj potreba i nije ništa drugo do postepeno propinjanje na više stupnjeve duševnosti, duhovnosti, aktiviteta i psihološkog zdravlja. Zadovoljavanje i razvoj dječijih potreba je put ka osobnoj harmoniji duševnog bića. A to je više od bilo kog znanja koje dolazi iz nastavnog predmeta. **m**

Bilješke:

- ¹ Više u: Maslow, A. (1989), *Motivacija i ličnost*, »Nolit«, Beograd.
- ² Više u: dr. Radivoj Kvašček, *Razvijanje kreativnog ponašanja ličnosti i Podsticanje i sputavanje stvaralačkog ponašanja ličnosti*, Sarajevo, 1974. i 1975.
- ³ Smailagić, N.: *Leksikon islama*, Sarajevo, 1990., str. 305
- ⁴ Individualitet je najviše obilježje »ljudske prirode«. Ovo se potvrđuje time što islam ne dopušta posrednika između čovjeka i Boga, posrednika koji bi taj individualitet ukočio, omeo ili onemogućio pojedinca u istinskom odnošenju prema Njemu, posrednika koji bi lišio čovjeka odgovornosti za svoja djela. Upravo zato što je individualitet najviše obilježje ljudske prirode to i ne može biti posrednika između čovjeka i Boga.
- ⁵ Slika preuzeta iz Kreč, Kračfeld i Balaki (1972.), *Pojedinac u društvu*, Beograd, str. 79.
- ⁶ Maslow, A. (1989.), *Motivacija i razvoj ličnosti*, »Nolit«,

Beograd.

⁷ Olport, G. (1991.), *Sklop i razvoj ličnosti*, Bugojno, str.70.

⁸ Današnja predodžba o “znanju” mora da zabrinjava. Pod utjecajem kompjutera, kako veli Hentig (1997.), znanje se izjednačuje s “informacijom”, kvantificira se i konačno pretvara u nagomilane “stvari”. “Svođenje ‘znanja’ na informaciju, koju se samo preuzima ili prenosi i koja se sastoji od najmanjih mogućih jedinica koje možemo razlikovati i koje nazivamo bit, koje računalo bira na temelju odluke da/ne i kombinira se sa bitima, znakovima i značenjem,

to odvaja karakter rečenice od znanja i s tim i očekivanje da nešto moramo razumjeti, što može samo subjekt. Samo ako na ovakav način shvaćamo informaciju/znanje možemo reći: »Knjiga koja ima 700 stranica sadrži količinu informacija od 18 milijuna bita i oko 2,5 milijuna bajta«; ili: »Danas možemo sve ono što svijet zna pohraniti na jedan chip tolike i tolike veličine.« (...) Na taj način znanje više ne označava ukidanje ne-znanja. (...) Znanje više nije nešto što bi promijenilo osobu. Znanje prije svega nije više cjelina. (Hentig, H. (1997.), *Humana škola*, »Educa«, Zagreb, str. 42).